A KLASSZIKUS GÖRÖG KULTÚRA

„...nem a hajdant dalolom meg,
vagyok az új kor dalolója:
ma királyunk Zeusz isten,
s aki volt, Kronosz elhullt,
tovatűnt, hajdani múzsa..."

(Timotheosz)

A Kr. e. 5. század elején nemcsak a perzsákat sikerült kiszorítani Hellászból, a görög művészetben is – korához mérten – forradalmi változások kezdődtek, melyek élén szintén Athén állt. A kortársak egyre gyakrabban nevezték a Szalamisz előtti kultúrát „régi"-nek, „egyiptomihoz vagy etruszkhoz hasonló"-nak. A Szalamisz utáni kultúrát a hellének csak „új" kultúrának hívták, csupán az utókor nevezte „klasszikus"-nak. A klasszikus kultúra virágkorát Periklész és az őt követő közel egy évszázad alatt élte. A 4. század elejéig központja Athén volt, aztán – mikor őket is rabul ejtette a hübrisz, a mértéktelen gőg, s kirobbantották, majd elvesztették a peloponnészoszi háborút –, átkerült Hellász egyéb, a háború által kevésbé sújtott poliszaiba. Fejezetünk a klasszikus kultúráról szól.

Athén a periklészi korban

„...csodálhatjuk Periklész műveit, hogy ily rövid idő alatt készültek el, és ily hosszú idő elteltével is fennállanak. Szépségre nézve mind már akkor is a régi volt, üdeségében pedig máig oly friss, mintha most készült volna el. Annyira virágzik bennük azóta is valami újszerűség, amely az idő múlásától érintetlenül megtartja szépségét, mintha örökké friss lehelet és öregséget nem ismerő lélek lakoznék ezekben az alkotásokban." *(Plutarkhosz)*

Aligha lehetne szebben megfogalmazni a klasszikus kor művészi eszményét, mint ahogy a „görög–római" történetíró Periklész-életrajzában teszi. Ő még bizonnyal eredeti szépségében láthatta a klasszikus kori Athén emlékeit, amelyek az azóta eltelt majd két és fél ezer esztendőben sem veszítették el egykori pompájukat.

Az athéni művészet fellendülése a déloszi szövetség létrehozásával kezdődött Kr. e. 478-ban. Az Athén vezetésével létrehozott szövetség ugyanis nemsokára a város hatalmi céljait szolgálta, s ennek megfelelően Athén rendelkezett a „szövetségesek" pénzügyi hozzájárulásával – évi 460 talentum – és katonai erejével. 454-ben, lényegében mondvacsinált okokból, a szövetség pénztárát Athénba „menekítették", így a város vezetői ellenőrzés nélkül használhatták azt fel. Periklészt ellenfelei gyakran rágalmazták, hogy a pénz túlnyomó részét a város díszítésére használja, ám ezt nem sikerült bizonyítaniuk.

Az Agorán zajló viták azonban nem hátráltatták az építkezések ütemét. Néhány esztendő alatt az **Akropolisz** építésére több mint 2000 talentumot (52 000 kg ezüst!) használtak fel, igaz, ennek harmadát beépítették **Pheidiász** hatalmas **Athéné**-szobrába. Így azután az nemesfémtartalékul is szolgálhatott. Állítólag a művészt egyszer megvádolták, hogy egy részét elsikkasztotta, ő azonban leszerelte a fémlemezeket, majd azokat leméretle, így bizonyítván igazát. A hatalmas építkezések Athén erejét is szimbolizálták, hisz akkoriban egy talentumért már hadihajót lehetett építeni.

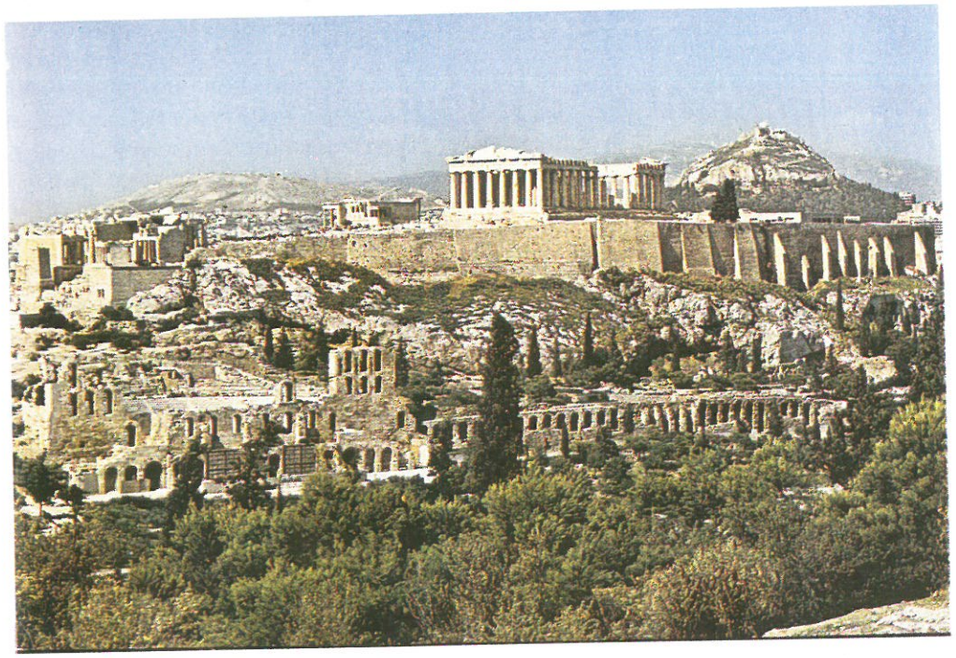

Az Akropolisz

Athén újjáépítése még Themisztoklész alatt kezdődött, aki a közvetlen perzsa veszély elmúltával elrendelte a város megerősítését. Az athéniak a „barbárok" által lerombolt emlékek köveit az új falakba építették, az archaikus szent szobrokat – a kései régészek szerencséjére – mágikus szertartások után elásták. Az elpusztított szentélyek újjáépítésére még nem kerülhetett sor, mert – a hagyomány szerint – az athéniak esküt tettek, hogy addig nem állítják őket helyre, míg a háborúk be nem fejeződnek.

460 körül kezdődött meg az új művészet látványos fellendülése, de már nemcsak Athénban, hanem az Égei-szigetvilágban és Megalé Hellászban is. Valóságos vándormozgalom bontakozott ki: görög művészek járták Kis-Ázsiát, s jutottak el egészen a távoli Perszepoliszig. A klasszikus görög kultúra meghatározóvá lett a Mediterraneum egész területén.

A klasszikus kori művészet

Az építészet

A görög építészet központja a Kr. e. 5. század közepén egyértelműen Athén volt. Innen sugárzott ki aztán Hellász majd minden tájára az új művészi felfogás, mely főleg az építészetben és a szobrászatban érhető tetten.

Athén Themisztoklész utáni építkezéseit **Kimón** vezette. Az ő nevéhez fűződik a **Sztoa Poikilé,** a **Színes Csarnok** építése, melynek festményei Miltiadész és fia dicsőségét voltak hivatva hirdetni. A kor legnagyobb művészi vállakozása – az Akropolisz újjáépítése – még váratott magára. A „Kalliasz-féle béke" megkötése után, a déloszi pénztár birtokában, Periklész javaslatára fogtak az athéniak e nagyszabású

vállalkozásba. „...a város a háborúhoz szükséges dolgokkal kellőképpen el van látva, fölöslegét olyasmire kell fordítania, amiből örök dicsőség, a most élők számára pedig kész jólét származik..." – hangzott Periklész indoklása. Valóban, az építkezések nemcsak hatalmas állami kiadásokkal, hanem az athéni polgárok számára munkaalkalommal is jártak. Plutarkhosz csodálattal jegyzi meg: „Miközben pedig emelkedtek a nagyságukkal lenyűgöző, utánozhatatlan szépségű épületek, és a művészek versengve múlták felül a terveket a tökéletes kivitellel, a gyorsaság volt a legcsodálatosabb."

Az építkezés egy emberöltőt vett igénybe. Ekkor emelték az Akropolisz kapuzatát, a **Propülaiát** és a legendás királynak, Erekhtheusznak szentelt épületegyüttest, az **Erekhteiont.** Ennek déli oldalán található a **Koré-csarnok,** melynek oszlopait leányalakokkal – **kariatidákkal** – helyettesítették. A mítosz szerint az Erekhteion helyén döntötték el az istenek, hogy Attika, s vele Athén ura – Poszeidónnal szemben – Athéné istennő legyen. Az Akropolisz legfontosabb épülete azonban egyértelműen a **Parthenon, Athéné Parthenosz,** a **Szűz Istennő temploma.** A Parthenon több, mint egy tökéletes, klasszikus templom: a görög művészetfelfogás mintapéldája. Ezért érdemes vele alaposabban megismerkednünk.

A Parthenon

Az épület az Akropoliszról alkotott elképzelés szerves része volt. Periklész és a kor jeles szobrászának, Pheidiasznak alkotása. Periklész biztosította a város lakóinak támogatását és a kb. 700 talentumnyi összeget, Pheidiasz pedig a tervezést és a kivitelezést irányította. A 31x70 méter alapterületű épület teljesen márványból készült (görög földön először). A templom cellájában (naosz) állt Pheidiasz fő műve, Athéné Parthenosz szobra. A művész minden tekintetben tökéletes optikai hatásra törekedett,

A Kariatidák

egyszerre alkalmazta a geometria szabályait és a „kiszámított szabálytalanságokat". A Parthenon a görög templomépítés szabályait követi. Közepén téglalap alakú cella – **naosz** – áll, melyet oszlopsor övez. Mint a korábbiak, ez is a támasz és a teher (oszlop és gerenda) együttesére épül. A görögök nem tudták a nagyobb terek áthidalását megvalósítani, így az áttekinthetőségre, a tiszta konstrukcióra törekedtek. Ezt az elvet követik az Agorán álló oszlopcsarnokok, a sztoák is.

A Parthenon a **dór** oszloprendet alkalmazza, melynek jellemzői – világos, szigorú, komoly, erőteljes – Athéné istennőt is jellemzik. **A templom fő díszeit a gerendák fölött elhelyezett frízek négyszögletes kőlapjain – metopé – látható domborművek adják.** Különösen fontosak az orommezőben elhelyezkedő főalakok. A metopék legtöbbjén a trójai háború, athéniak és amazonok, görögök és kentaurok harca látható.

A jelenetek megformáltságán nyomon követhető az archaikus képzőművészeti hagyomány megváltozása: a legfontosabb metopékon a **Panathénaia (Athéné születése)** ünnepének eseményei – köztük az ünnepi felvonulás – láthatók. A szobrász nem esetlegességet, hanem ideálist akart megjeleníteni. Az ideális ábrázolás pedig nem tűrte a szabálytalanságot, ugyanakkor engedett az archaikus kor merevségéből, frontalitásából. **A szobroknak nem elvont belső tartalmat kellett megjeleníteniük, alkotójuk harmóniára, a különböző alakok egységes hatására, mégis egyediségére törekedett.** Talán ez Pheidiasz legfőbb újítása.

Mint már említettük, a Parthenon naoszában állt az ókor egyik legnagyobb szabású szoborkolosszusa, Pheidiasz Athéné Parthenosz-szobra. Az azóta elpusztult alkotás 12 m magas volt, elefántcsontból és aranylemezekből készült. Jobbjában 1,8 méteres, oszlopon álló Niké (a győzelem istennője) szobrot, baljában pedig amazonok és görögök harcával díszített pajzsot tartott. A pajzs alatt kígyó – Erikhthoniosznak, Athén egyik legendás királyának megjelenési formája – volt látható. Az istennő testét archaikus jeleket mutató, gazdag redőzetű ruha fedte, fején szfinxszel és szárnyas lovakkal díszített sisakot viselt. (Hasonlóan híressé vált a szobrász másik kolosszusa, az olümpiai Zeusz-szobor. Erről igen keveset tudunk, mert a Kr. u. 4. században Bizáncba szállították, s itt valószínűleg tűzvésznek esett áldozatul.)

Niké temploma

A Parthenon, bár Athénének volt szentelve, sosem vált az istennő kultuszának helyszínévé. Fogadalmi ajándék volt, mely a barbárok feletti győzelmet s azt szimbolizálta, hogy e győzelem csakis Athén vezetésével következhetett be. Athéné alakja a többi görög polisz számára jelzésértékű volt: bár létezik a déloszi szövetségen belül a névleges egyenjogúság, a valós hatalom Athéné.

Az Akropoliszon túl Periklész kora egyéb látványos emlékekkel is gazdagította Athént és Attikát. A milétoszi építésziskola jeles képviselője, **Hippodamosz** „modern" várossá építette ki **Peiraieuszt.** Az ő városideálja geometrikus pontossággal megtervezett, négyzethálós alaprajzú utcahálózattal rendelkező település volt. Ennek mintapéldája később Alexandria lett. Elkészültek az Athént a kikötővel összekötő ún. **hosszú falak.** Felújították a kör alaprajzú **Tholoszt,** a prütaniszok házát, Xerxész sátrának mintájára felépült az **Ódeion,** az előadócsarnok, emellett átépítették az egész **Agorát.**

A Panthenon

Részlet a Panthenon frízből

Szobrászat és festészet

Az építészettel ellentétben a görög szobrászatnak kevés emléke maradt ránk. Többnyire római másolatokkal találkozhatunk, melyek nem minden tekintetben követik a feltételezett eredetit. Sok római sajátságot találunk rajtuk – elsősorban az ideálissal szemben az egyedi hangsúlyozását –, s emiatt nemegyszer bonyolult feladat „visszakövetkeztetnünk" az eredetire.

Mint már említettük, az építészet és a szobrászat szoros kapcsolatban állt egymással (pl. Parthenon). Az építészeti és a díszítő tevékenységet gyakorta ugyanaz a művész végezte. A szobrok – bár ennek ellenkezőjét vélhetnénk – szigorú szabályok szerint, márványból, esetleg bronzból készültek.

A filozófus Prótagorasz tanítása szerint „minden dolog mértéke az ember". Ennek megfelelően a tökéletességet az emberi arcra formált világ jelentette. Nem véletlen a görög istenvilág **antropomorf (emberalakú)** volta. A művésznek az ideálisat kellett megjelenítenie, ezért szobortípusok, nem pedig az esetlegest, a tökéletlent is hangsúlyozó művek jöttek létre. A szobrok alaptípusai már az archaikus korban kialakultak. Ezek egyike az Apollónnak szentelt, előkelően merev tartású, mezítelen ifjúalak, a

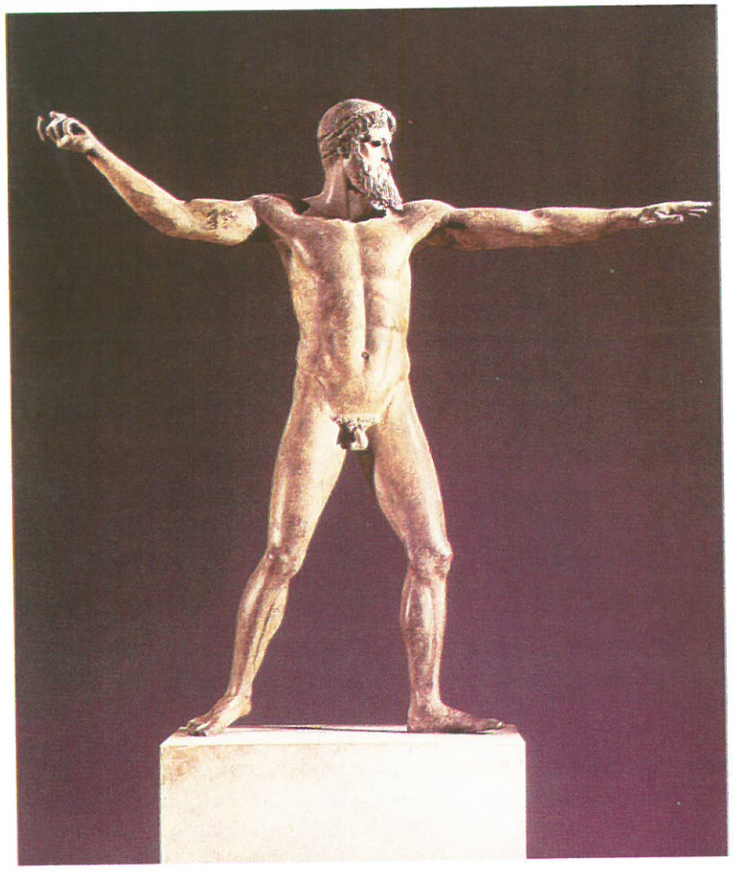

Zeusz bronzszobra

kúrosz volt. A másik, ennek női megfelelője, a mindenkor gazdag redőzetű ruhába burkolt leányalak, a koré. Az archaikus szobrok e két változatából jöttek létre a klasszikus kor remekei.

A Kr. e. 5. század közepe táján működő híres alkotó, **Polükleitosz** állószobrából, a **Lándzsavivőből (Dorüphorosz)** következtethetünk a kúroszalak megváltozására. A frontalitás eltűnt, az alak a tér minden irányából nézve műalkotásként élvezhető. A szobor „tartása" egészen más, mint a korábbiaké volt. A testsúly az egyik lábra nehezedik, a másik mintha lépne, s ettől a súlyelosztástól a test tengelye hullámvonalat ír le. A váll, a mell, a has, a térdek és a bokák más-más, egyre ferdébb vonalban helyezkednek el. Ezt a tartást nevezték később kontraposztnak. Dinamikussága ellenére a Lándzsavivő is szigorú kánonok (szabályok) szerint készült, ideális szobor. Polükleitosz szerint: „A fej legyen a testmagasság hetedrésze, a lábfej háromszorosa a kézfejnek, a lábfejet a térdtől hat kézfejnyi távolság válassza el, s ugyanennyi a térdet a testközéptől."

Diszkobolosz

Hogy az alkotókat nem a természet utánzása vezette, mi sem mutatja jobban, mint **Mürón** híres, Kr. e. 450 körül készített **Diszkobolosza (Diszkoszvető).** A szobor – bár úgy tűnik, hogy a diszkosz elhajítása előtti utolsó pillanatot ragadja meg – a diszkoszvetés szinte teljes mozdulatsorának tökéletes sűrítése. Ilyen mozdulat a valóságban nincs. Drámai feszültség és harmónia együttese jellemzi Mürón ismert művét. A győztes atléta szobra azt is jelzi, hogy az 5. század közepétől egyre nagyobb hangsúlyt kapott a szobrászatban a tehetős magánemberek, népszerűségre szert tett személyek megrendeléseinek, elsősorban sírtábláknak, nem épp olcsó kielégítése. Szinte Hellász egész területén követték az Athénból diktált „új" stílust.

A Kr. e. 5–4. század fordulóján megbomlott az egyén és a közösség harmonikus viszonya. A poliszokban egyre nagyobb szerephez jutottak a kiemelkedő személyiségek, akiknek – kezdetben még az utókor – igyekezett méltó emléket állítani. A mintát ehhez Harmodiosz és Arisztogeitón Athénban felállított szobra, a Zsarnokölők adta. Az új irányzat, a portrészobrászat első megjelenése **Periklész szobra** (Krészilasz alkotása). Az arcvonásokat itt még eszményíteni igyekezett a mester, ám a későbbiekben egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az egyéniségre jellenző vonások. 394-ből már arra is van példa, hogy egy győztes hadvezérnek életében szobrot emeltek. Még a felállítás helyét is ő jelölhette ki. A szobrászat stílusának változásáról általában azt mondhatjuk, hogy a 4. század hajnalán eltűntek az archaikus jegyek, s előtérbe került a játékosság, a virtuozitás és a „túlzott műgond". Az új szobrászat legjelentősebb képviselője **Kallimakhosz** volt, a múló pillanat ábrázolója. Az utókor az ő „találmányának" vélte az akanthuszlevelekkel borított „korinthoszi" oszlopfő megalkotását is. A változó, az archaikus hagyományokat elveszítő világ életérzését azonban már nem volt képes

Vörösalakos edények

megfelelő erővel ábrázolni a szobrászat, a 4. század elejére vezető műfajjá a festészet emelkedett.

A görög festészet magas színvonaláról elsősorban a vázák tanúskodnak, mert nagyobb alkotások nem maradtak ránk, kivéve tán a paestumi (Megalé Hellász) sírkamra freskóit. Hogy nemcsak vázafestészet létezett, több forrás is bizonyítja. Ilyen például az a – kevesek számára ismerős – tény, hogy a szobrokat is festették. Az athéni színház színpadképét már Szophoklész óta festők alkották. Ezek egyike volt a szamoszi **Agatharkhosz,** aki kialakította a perspektivikus festészet szabályait. Az utókor által legtöbbre becsült hérakleiai **Zeuxisz** felfedezte, hogy a színek mellett rendkívüli szerepe van a tónusoknak, fény és árnyék egymásrahatásának.

Külön említést érdemel a klasszikus kor vázakészítése, hisz a görög vázák nem csupán használati tárgyak voltak. Sőt, inkább műalkotásoknak kell tekintenünk őket. A hellén fazekasok termékeinek kiváló minősége az egész Mediterraneumban ismert volt. Három főbb típust gyártottak, az **amphorát** – erőteljes, nagy, talpas korsó –, a **hüdriát** – háromfülű víztároló edény – és a **kratért** – harang alakú borkeverő edény. A vázafestési módszerek közül a **vörösalakos** megőrizte vezető szerepét, de az alakok megfestése egyre precízebbé, a művész egyéniségéről árulkodóvá vált.

Az antik színház

Tragikus maszk

A periklészi kor talán legjelentősebb kulturális hagyatéka a görög dráma. Létrejötte **Peisziszstratosz** korára tehető, ugyanis ő tette **Dionüszosz kultuszát** – melyből a dramatikus hagyomány származik – Athén városának egyik fő eseményévé.

A drámai előadásokhoz azonban színházra volt szükség, melynek megépítése fontos technikai problémát vetett fel. Meg kellett oldani a nézők elhelyezését, s a legoptimálisabb akusztikai hatás elérését. Lehetőség szerint az építményeket a természettel harmonizáló módon képezték ki. Ennek legszebb példája a delphoi kis színház. Az épület központja a nagyjából félkör alakú **orkhésztra,** a kórus fellépésének színtere volt. Ezt a nézőkkel szemben a háttér szerepét is betöltő sátor vagy vászonfüggöny, később a helyére épített téglalap alakú épület, a **szkéné** zárta le. A lejtőkön félkör alakban emelkedtek a fa, később kő lépcsősorok, amelyeken a nézők ültek. A legelőkelőbb hely Dionüszosz papját illette.

Az előadás főszereplője sokáig **a kar** maradt, míg **Theszpisz** fel nem léptette az első színészt, aki az **epeiszodionban** – a kardal értelmezésében – játszott szerepet. A színészek száma **Aiszkhülosz** darabjaiban emelkedett kettőre, s ez már lehetővé

Az epidauroszi színház

tette a drámai cselekmény létrehozását. A színészek álarcban játszottak, s a női szerepeket is férfiak alakították. A szatírjátékok szereplői természetesen változatos jelmezekbe öltöztek.

A görög dráma létrejötte egyértelműen a perzsa háborúk első szakaszának lezárulásához kötődik. Kr. e. 486-tól a Nagy Dionüszosz-ünnepen az első napon a komédiaírók versengtek egy-egy komédiával, ezután léptek színre a drámaköltők egy-egy **drámai tetralógiával** (négy drámából álló kompozíció: három tragédia és egy szatírdráma).

Az előadásokat nappal tartották, a nézők jeggyel juthattak be a színházba. Periklész lehetővé tette, hogy a szegény polgárok jegyét az állam kifizesse, így az ünnepről senki nem kényszerült távol maradni szegénysége miatt. Az arkhón feladata volt, hogy az előadásra kerülő darabokat – vagyis inkább szerzőiket (összesen hármat) – kiválassza. Ő jelölte ki azt a három tehetős polgárt is (khorégosz), akinek kötelessége volt a darab kiállításának költségeit fedezni.

Az előadások a közönség aktív részvétele mellett zajlottak. A nézőtéren ülők tetszésüknek és ellenérzésüknek is hangot adtak, s a drámaköltők ezt gyakran ki is használták. Igyekeztek valamely ügy mellé vagy ellenében a közönséget is felsorakoztatni. A homéroszi eposzokhoz hasonlóan itt is érvényesült az **élőszó – oralitás** – szerepe: művész és közönség valósággal „együtt alkotta" a darabot az előadás közben.

A periklészi kor legfontosabb alkotói **Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész és Arisztophanész.**

Az olümpiai játékok (Kr. e. 776–Kr. u. 261)

Bár több mint ezer esztendeig léteztek, az olümpiai játékok virágkora mégis a Kr. e. 5–4. századra esett. Olümpiában már Kr. e. 1000 körül megkezdődött a **Zeusz-kultusz,** s e kultusz nemsokára különböző ünnepi játékokat vonzott magához. Hellászban sokféle ünnepi játék – szónoki, drámai és sportverseny – létezett, de az itteni egyedülálló volt abból a szempontból, hogy döntően a sportversenyekre korlátozódott. Talán ez a négy esztendőnként megrendezett esemény volt az, amelyik a legjobban szimbolizálta Hellász civilizációjának egységét.

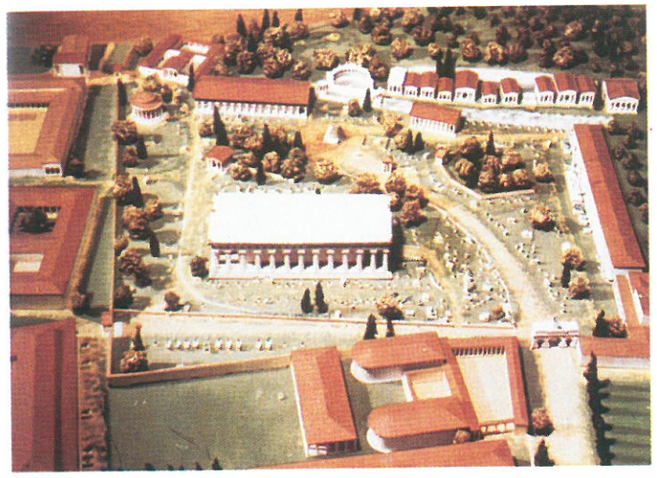

Olümpia makettje

Olümpia egyszerre jelentett vallási ünnepséget és a győzelem dicsőségéért folytatott kíméletlen versengést. E kettősség eredete a homéroszi hagyományokba vész. Akhilleusz játékokat rendezett halott barátja, Patroklosz tiszteletére (l. az Iliász 23. énekében), de az eposzokban más helyeken is feltűnnek a sportversenyek. A győzni akarás vágya is homéroszi eredetre utal, hisz az olümpiai játékokon résztvevőknek **„nem a részvétel, hanem a győzelem volt a fontos".** „Vagy győzelmi babér, vagy halál." – imádkozták a résztvevők. Nem drága ajándékokért, hanem „csak" a szent olajfa lombjából font koszorúért indultak harcba a versenyzők. Ez mindennél többet ért, a győztes nevét egész Hellász megismerte, s szobrát felállították Olümpiában. Az antik Hellászban az élet minden területét a verseny, az agón jellemezte.

Az olümpiai játékok programja az 5. századra alakult ki. Az istentisztelet után a versenyeket a kocsihajtók viadala nyitotta. Ez volt a leglátványosabb versenyszám, melyen alkalmanként 30-40 kétlovas kocsi is részt vehetett. A második napon következett a **pentathlon,** ami diszkoszvetésből, távolugrásból, gerelyhajításból, 200 méteres futásból, végül pedig birkózásból állt. Az utóbbi két versenyszámban azok is indulhattak, akik nem vettek részt a pentathlonban. Ha valaki három számot megnyert, a többitől függetlenül bajnok lett.

A diszkoszvetés hasonlított a maihoz, a távolugrás helyből történt, a gerelyvetéshez pedig segítségül szíjat használtak. A birkózás és az ökölvívás kemény sportnak számított; megesett, hogy az egyik küzdő fél holtan maradt a porondon. A versenyen szerepelt még a pankration is, mely a birkózás és a cselgáncs elemeit egyesítette egy jó adag erőszakossággal. A versenysorozatot a 400 méteres fegyveres futás zárta. A résztvevők a távot sisakban, pajzzsal – korábban teljes fegyverzetben – tették meg. Az utolsó versenynap után a játékok lezárása következett.

Olümpia jelentősége ezzel korántsem ért véget. A versenyek idején tízezernyi görög jelent meg a színhelyen, vége-hossza nem volt a zajnak, tolongásnak, mulatozásnak, kirakodóvásárnak. A Kr. u. 2. században az ide látogató utazó, Pauszaniász nemcsak a versenyekről ad hiteles képet, hanem Olümpiáról is, amely az ő korára már divatos kirándulóhelynek és művészeti központnak számított. Ugyanis sok nevezetes történelmi személyiség igyekezett ajándékokkal kedveskedni az olümpiaiaknak. A római korban kincsesházakkal, reprezentatív épületekkel és szobrokkal zsúfolt látványossággá változott Olümpia. A császárok megpróbálkoztak azzal, hogy valamiféle császárhű, összgörög propaganda szolgálatába állítsák az olümpiai mozgalmat, de hiába: az lényegében változatlan formában maradt fenn a Kr. u. 3. századig.

A klasszikus kor tudománya

A természettudományok

A görög tudományt meglehetősen nehéz a filozófiától elválasztanunk, hisz a bölcselet művelői a szó szoros értelmében polihisztorok – sok „tudományban" jártas férfiak voltak. A természet- és társadalomtudomány soha nem vált el teljesen a szűkebb értelemben vett filozófiától, a „bölcsesség szeretetétől". A klasszikus korból tudományos művek alig maradtak ránk, annál nagyobb viszont a filozófusok alkotásainak száma. Jórészt ezekből következtethetünk a klasszikus hellén tudomány színvonalára.

A tudományos gondolkodás ekkoriban jórészt spekulatív elveken alapult, tehát nem kísérletek, hanem a gondolkodás útján kívántak magyarázatot találni a megválaszo-

latlan kérdésekre. A klasszikus filozófia első nagy alakja, az akragaszi **Empedoklész,** aki imádandó, hatalmas istennek tekintette önmagát, Parmenidész tanait fejlesztette tovább. Minden létező dolgot négy „anyag" – a föld, a víz, a tűz és a levegő (hisz ezek nélkül nincs élet) – keveredésével magyarázott. Pusztán gondolkodás segítségével felfedezte, hogy a fény terjedése időhöz kötött, tehát sebessége véges. Ő volt az első, aki felismerte a légellenállást.

Az abdérai **Démokritosz** a világot már egyneműnek látta, s úgy vélekedett, hogy a dolgok tovább már nem osztható részecskékből, atomoszokból állnak. A természet jelenségeit az „űrben szanaszét száguldó atomok"-kal magyarázta. Az Athénban tanító **Anaxagorasz** – bár a világ mozgatójának valamiféle világszellemet feltételezett – „a Napot kőnek, a Holdat meg földnek" tekintette, amiért istentagadónak bélyegezték. A tudós valós magyarázatot talált a nap- és holdfogyatkozásra.

Parmenidész tanítványa, az eleai **Zénón** a mozgás–tér–idő viszonylatokat vizsgálta. Azt állította, hogy a világ változása csupán látszólagos. Ennek bizonyítására négy érvet hozott fel, melyek közül a második a legismertebb: A gyorslábú Akhilleusz és a teknős versenyében – ha korábban indul – mindig a teknős lesz a győztes, hisz Akhilleusznak először arra a pontra kell eljutnia, ahonnan a teknős elindult. Ám amíg odaér, az állat újabb távolságot tesz meg, melyet ismét „be kell hoznia" a hérosznak. Így távolságuk egyre csökken, de meg nem szűnik. Szerinte tehát a látszat – Akhilleusz néhány lépés után elhagyja a teknőst – és a valóság – soha nem éri el – között ellentmondás, paradoxon van. Bár elmélete hibás, mégis ezzel a modern halmazelmélet előfutárának tekinthető. Az 5. század elején születtek meg azok a geometriai elméletek is, amelyek summázatát a Kr. e. 300 körül született **Eukleidész** adta.

Az 5. század közepén virágzott fel az orvostudomány, melyről az ún. Hippokratészi Gyűjteményben számos forrás maradt ránk. Bár korábban is voltak hagyományai, a tudományos szintű gyógyítás megalapozójának mégis a kószi **Hippokratészt** tartják. Az előzőektől eltérően, Hippokratész tanításai középpontjába a tapasztalati úton való megismerést helyezte. Úgy vélte, ha megfejti a betegségek lefolyásának menetét, akkor a későbbiekben befolyásolni tudja azokat. Műveiben 42 kóreset leírását adja, mely alapján az orvos „diagnósziszt" tudott adni. A gyógymódokban azonban nem sikerült látványos eredményeket elérnie.

A sebészeti beavatkozások terén a görögök meglehetős jártasságra tettek szert, a belgyógyászati kérdések tekintetében azonban sötétben tapogatóztak. Nyilvánvalóan azért, mert nem ismerték pontosan az emberi szervezet működését. Hippokratész ezért jobbnak látta, ha a gyógyítás feladatát a természetre bízza, s az orvos csak a legszükségesebb esetben avatkozik be. Elméletei mégis figyelemre méltóak. Elsősorban a miliő (környezet) -elmélet, mely szerint az emberek jellemére, egészségére a természeti és társadalmi környezet döntő befolyással van. Hippokratész véleménye szerint az ember akkor egészséges, ha szervezetében a „négy nedv" – vér, nyálka, fekete és sárga epe – egyensúlyba kerül.

Az orvostudomány az ő működése alatt jutott el ókori csúcspontjára, főleg azért, mert továbbfejlődését a boncolás tilalma jelentősen lelassította. A klasszikus kori Hellászban a betegellátás – a gyógymódok hiányosságai ellenére is – magas színvonalú volt, ami főleg annak köszönhető, hogy jelentős számban álltak gyógyintézetek a betegek rendelkezésére. A kielégítő ellátás is szerepet játszhatott abban, hogy sokan megérték a 65–70 évet, s a születéskor várható életkor – az ókorban szokatlanul – magas volt.

Hippokratész fogalmazta meg az orvos legfontosabb feladatát: a beteg emberen minden körülmények között segítenie kell, ártalmára még saját kérésére sem lehet. Ezzel elutasította a „kegyes halál", az euthanázia gyakorlatát. Az ún. Hippokratészi eskü napjainkig él, bár egyes vonatkozásait sokan és sokszor vitatták és vitatják.

Az orvostudomány mellett kedvelt és magas fokon művelt ágazatnak számított a csillagászat és a geográfia. A csillagászok legfontosabb eredménye a napév 365 $^1/_4$ napban történő meghatározása volt. Ezt kiegészítette **Hérakleidész** felfedezése a Föld tengelye körüli forgásáról. **Hekataiosz** elkészítette a világ első leírását, **Anaximandrosz** pedig térképét. A 4. század elején Platón tanítványai alkották meg a növények első osztályozását, majd ezt követte Arisztotelész állatrendszertana.

A klasszikus kor elméleti fizikai ismereteiről keveset tudunk, a gyakorlat azonban nagy felkészültségről tanúskodik. Kiválóan alkalmazták a különböző emelőket, csigákat, vitorlákat. Felfedezték a tehetetlenségi erőt, Arkhelaosz a század közepén rájött, hogy a hang keletkezésében a levegő rezgése döntő szerepet játszik. Az 5. század gondolkodóinak sejtése volt a mágnesességről, a statikus elektromosságról és a fénytörésről. A matematikusok a 4. századra kidolgozták a definíciók, bizonyítások és matematikai fogalmak rendszerét, ismerték az irracionális számokat és a térgeometria alapjait.

A filozófia

Mindezeket a tudományokat a görögök tekhnének, mesterségnek tekintették, mint ahogy a művészeteket is. Épp ezért igyekeztek, hogy elméleti ismereteik a gyakorlatban is használhatók legyenek. Volt azonban egy „tudomány", mely ebbe a gyakorlatias rendszerbe nem illett bele: a filozófia. E szó eredetileg nem tudományt jelentett, hanem életmódot. A **philosophein** szóval Hérodotosz valamikor azt az életformát jelölte, amely a bölcsességre, tehát a tudásra törekszik. Arisztotelész azt mondja, hogy a filozófia nem azonos a sokféle egyedi ismeret összességével, hanem a „valóság összességét" akarja megragadni. Ennek az egyetemes gondolkodásnak a virágkora szintén a periklészi korra és az utána következő évszázadra esett. E korban működtek a klasszikus filozófia legnagyobb alakjai: **Szókratész, Platón** és **Arisztotelész.**

Szókratész (Kr. e. 470–399)

Életéről nem sokkal tudunk többet annál, amit leghűségesebb tanítványai, Platón és Xenophón leírtak róla. Platón mesterét a dialektikus gondolkodás és az ideatan megalapozójának tekintette. A kortársak szerény, igénytelen, minden energiáját a bölcsesség elérésére fordító férfiúnak írják le. Nálánál előkelőbb származású, közismerten házsártos felesége, Xanthippé eleget zsörtölődött vele emiatt, de nem tudta eltéríteni férjét az igazságot kereső útjáról. Mikor 399-ben az ifjúság megrontásának és istentelenségnek a vádjával bíróság elé idézték és halálra ítélték, még bírái is megbánták ítéletüket, s lehetőséget kínáltak neki a menekülésre. „...engedelmeskedni inkább az istennek fogok, mint nektek, s utolsó leheletemig, míg csak bírom, bizony fel nem hagyok a bölcselkedéssel..." – mondotta híres védőbeszédében. Nem menekült el, inkább kiürítette a méregpoharat.

Szókratésztől írott szöveg nem maradt ránk, mert tanításait élőszóban terjesztette. Viszont tanítványának, Platónnak műveiben, elsősorban a **Gorgiászban**, irodalmi módon rekonstruálva jelennek meg a szókratészi gondolatok. Platón műveiből ismerhet-

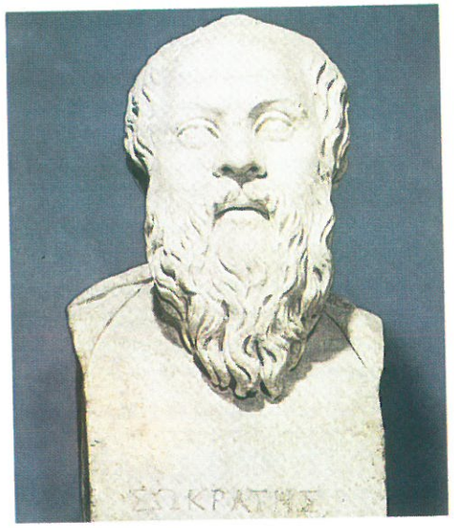

Szókratész

jük meg Szókratész filozófiai módszerét. Nem tárgyi tudásra vágyott, hanem a biztos ismeretszerzés útját kutatta. Véleménye szerint a megismerés útjában álló legfőbb akadály az emberek hamis tudata. Éppen ezért fő feladatának a hamis tudat leleplezését tartotta. Módszerének lényege abban állt, hogy saját tudatlanságának leple alatt beszélgetőpartnerét kérdéseivel rávezette arra, hogy felismerje, a valóságról alkotott eddigi fogalmai helytelenek.

Úgy vélte, hogy az erény nem más, mint a jó ismerete. Az embert a jó cselekvése teheti csak boldoggá. Épp ezért az embert rá kell vezetni a jóra, hisz ez és az igazság megismerhető. Ezért állította filozófiája középpontjába az erény keresését.

Szókratész működése Athénban egy válságterhes időszak, Periklész halála (429) és a harminc zsarnok uralma (404) közé esett. A filozófus kora demokratáival és arisztokratáival egyaránt szembekerült. A fokozatos erkölcsi hanyatlás korában magára maradt erkölcsfilozófiájával. Fő ellenfelei azonban a demokraták közül kerültek ki, nyilvánvalóan azért, mert úgy látták, hogy a filozófus ellenük hangolja az arisztokrata ifjakat. Ha arra gondolunk, hogy korábban tanítványai közé tartozott a botrányos életű Alkibiadész is, ezen nem kell csodálkoznunk. Halála után követői szókratészi iskolák sorát hozták létre, hogy a mester módszereit, elsősorban logikáját tanítsák.

A cinikusok

Szókratész követői közül talán legismertebbek a cinikusok, akiknek a gondolkodásában az **autarkia,** az „önmagával való megelégedés" játszotta a legfontosabb szerepet. Legjelesebb képviselőjük a „Kutyá"-nak csúfolt **Diogenész** volt, akinek követőit **kűnikoszoknak (cinikusok)** nevezték.

A szókratészi iskola tanításait annyiban haladták meg, hogy szerintük nem elég a jót felismerni és aszerint cselekedni, hanem meg kell tanulni legyőzni azokat a szenvedélyeket, melyek a helyes cselekvést akadályozzák. Ezek között elsősorban a civilizáció okozta szenvedélyeket említették.

Diogenész már addig jutott, hogy teljes mértékben tagadta a civilizáció létjogosultságát. Úgy gondolta, hogy ez minden rossznak a forrása, ezért „kivonult a társadalomból". Szembefordult a városállamok rendszerével éppúgy, mint az elbizakodott uralkodókkal. Az ember legfőbb feladatának a lélek rendíthetetlenségének megteremtését tartotta. A hordóban lakó bölcs szellemességéről seregnyi történet maradt fenn. Midőn a hódító Nagy Sándor találkozott vele, köszöntötte: „Én Alexandrosz vagyok, a nagy király." Erre az éppen napozó bölcs így válaszolt: „Én pedig Diogenész, a Kutya." S mikor a király megkérdezte tőle, milyen kívánsága van, a filozófus ezt mondta: „Kissé állj odébb, ne fogd el előlem a napot." A cinikusok elveitől közvetlenül jutott el a filozófia a sztoikusok lemondó és elviselő magatartásához.

Platón (Kr. e. 427–347)

Szókratész legnagyobb hatású tanítványa, Platón, életét annak szentelte, hogy mesterének emlékét ápolja. Az ő halálából azt a következtetést vonta le, hogy „az államokat gyalázatosan kormányozzák", s az emberiség ebből az állapotból csak akkor kerülhet ki sikeresen, ha a kormányzást a filozófusokra bízza. Szókratész halála után elmenekült Athénból, Szürakúszaiba ment, ahol rabszolgának adta el a város türannisza. Sok hányattatás után visszatért szülővárosába, ahol Akadémosz hérósz szentélye mellett megalapította 900 évig fennálló iskoláját, az **Akadémiát.** Az iskolában elsősorban nevelni, s nem ismereteket közölni akartak. Maga a mester igen terjedelmes életművet hagyott az utókorra. Ifjúkorában a szókratészi úton járva elsősorban **etikai kérdésekkel** foglalkozott (Prótagorasz, Kritón, Szókratész védőbeszéde), második korszakában a **szépségről** (A lakoma) és az **ideatanról** (Phaidrosz), majd öregkorában logikai, **világmagyarázati problémákról** (Timaiosz) írta műveit. Filozófiájának fejlődése jól követhető a szókratészi etikától az ideatanig.

Platón legismertebb tanítása az **ideatanra** vonatkozik. A filozófus legfontosabb problémája az abszolút igazság mibenléte, ennek meghatározhatósága volt. Platón úgy vélte, hogy a dolgok lényegéről velünk született fogalmaink vannak, melyek segítenek a világ megismerésében. Ezeket a fogalmakat **ideáknak** nevezte, s a világot nem tekintette másnak, mint ezen ideák megvalósulásának. Igazi létezőnek az ideát vélte, melyhez az érzékelhető világ úgy viszonyul, mint árnyék a testhez. Például a szék nem más, mint a szék fogalmának, a „székségnek" megvalósulása. Az idea tehát egyfajtájú dolgok közös lényege. Mivel nincs két egyforma szék, a fogalmat nem tudhatjuk az érzékelhető világból, tehát ennek velünk kellett születnie. Az ideák világa az, amelyet Platón szerint vizsgálni érdemes, hisz az érzékelhető világ annyiféle, ahány ember él. Platón tanítványa és bírálója, Arisztotelész azonban joggal kérdezhette: ha az ideák világa a valódi, mi szükség a másik világra? Platón gondolkodásának újszerű vonása, hogy behatóan foglalkozik a megismerés folyamatával, s megpróbálja tisztázni fogalmaink és a valóság viszonyát.

A platóni felfogás szerint az állam célja megegyezik a lélekével, meg kell valósítani a jót. **A filozófus ideális állama három rétegre tagolódik: a filozófus királyokra, az őrökre és a dolgozókra.** Mindegyik réteg egy meghatározó erénnyel rendelkezik: az első a belátással, a második a bátorsággal, a harmadik pedig a mértékletességgel. A három „osztály" összhangját a negyedik erény, az igazságosság teremti meg. Platón mintaállamát megpróbálta II. Dionüsziosszal, Szürakúszai türannoszával megvalósíttatni, de a gyengekezű uralkodó erre alkalmatlannak bizonyult.

Arisztotelész (Kr. e. 384–322)

Platón tanítványa volt, de filozófiája lényegében mesterének bölcseletével folytatott vitájából jött létre. A filozófia mellett rendszerezte és összegezte korának görög tudományát.

Arisztotelész a thrákiai Sztageiroszban született. 17 éves korában került Athénba, s itt húsz esztendőn át tanult Platón Akadémiáján. Ezután Kis-Ázsiában, majd Leszboszon élt. **Kr. e. 334-ben Alexandrosz makedón trónörökös nevelője lett.** Tanítványának trónra lépte után ismét Athénba költözött, s itt hozta létre filozófiai iskoláját, mely **sétacsarnokáról – peripatosz** – később a **peripatetikus nevet** kapta. Alexandrosz halála után el kellett menekülnie Athénból, s egy év múlva Khalkhiszban halt meg. Bár műveinek egy része elveszett, így is hatalmas irodalommal gazdagította az

antik világot. Műveit négy csoportba lehet rendezni: **a logikai, a filozófiai, a természettudományos és az ún. gyakorlati tudományok műveinek körébe.**

A filozófus gondolkodásának középpontjában a „bölcsesség tudománya" állt, mert szerinte a bölcsesség az uralkodó tudomány, „...s az uralkodó tudomány magasabb rendű a szolgáló tudománynál, mert a bölcsnek nem kapnia, hanem adnia kell a parancsot, s nem ő tartozik másnak engedelmeskedni, hanem őt kell követni a kevésbé bölcsnek".

Arisztotelész működését a platóni ideális állam bírálatával kezdte. **Politika** című – a kor görög alkotmányait megvizsgáló – munkájában úgy látja, hogy a mestere által elképzelt állam, melyben megvalósulna a nő-, gyermek- és részben a vagyonközösség, alkalmatlan feladata betöltésére. A filozófus szerint léteznek rossz – türannisz, szélsőséges demokrácia – és jó – királyság, oligarchia – államtípusok. **Véleménye szerint a legjobb állam a középosztály uralmára épül.** Ezt az államot nem az egyéni bölcsesség, hanem a törvény kell hogy irányítsa, tehát igen fontos szerepet szán a jó alkotmánynak. **Arisztotelész az embert zoón politikonnak, tehát államalkotó lénynek nevezi.**

Arisztotelész azt is helyesnek tartja, ha az ember maga törekszik a jóra, ám még helyesebb a közjóra való törekvés. Persze nem akárki képes erre, csak az, aki erényes. Nem véletlenül szentel tehát komoly teret elmélkedéseiben **az erkölcsös cselekvés elveiről, feltételeiről és módjairól szóló tannak: az etikának. A szó az ethosz fogalomból ered, ami szokást, modort, illemet jelent.** (Nikomakhoszi etika)

Arisztotelész nagyhatású alkotott a filozófiai gondolkodás és a logika rendszerének kidolgozásában is.

A filozófus fontos szerepet szánt a logikának. Úgy látta, hogy az ok-okozati összefüggések felderítésében jelentősége alapvető, hiszen erre épül a tudományos gondolkodás. „Csak akkor tudom azt, hogy »mi« valami, ha tudom, hogy »miért« az" – mondja. Ezzel a bizonyításra építő tudomány egyik megalapozójává vált. Gondolkodásmódja a Kr. u. 13. századig meghatározó maradt. Arisztotelész nevéhez nemcsak a tudományos gondolkozás rendszerének kidolgozása fűződik, hanem a tudományok rendszerezése is. Ezeknek három típusát különböztette meg: elméleti (pl. matematika), gyakorlati (pl. politika) és létrehozó (pl. művészetek) tudományokét.

A létrehozó tudományokról írta talán legismertebb „művészeti könyvét", a **Poétikát.** Ebben elsősorban a dráma elméletével foglalkozik, de sort kerít a művészi alkotás módjának, a művészet mibenlétének vizsgálatára is. A művészet lényegét a **mimésziszben,** az utánzásban látta, s ezzel a vélekedésével hosszú ideig befolyásolta a művészetekről való gondolkodást.

Rövid összefoglalásunk nem lehet teljes anélkül, hogy ne említenénk, Arisztotelész foglalkozott esztétikával, biológiával és rètorikával is. Tevékenysége méltán avatta a klasszikus kor műveltségének legjelesebb képviselőjévé.

A szofisztika

A magukat szophisztésznek, bölcselkedőnek nevező filozófusok a Kr. e. 5. század közepén jelentek meg Athénban. Legjelesebb alakjuk, az abdérai Prótagorasz azt tanította, hogy az ember nem tudhat mást, csak azt, amit érzékel. „Nem tudhatok semmit az istenekről: sem azt, hogy vannak, sem azt, hogy nincsenek" – hirdette. Ezzel a szofisták kétségbe vonták a világ megismerhetőségét. Éppezért Prótagorasz a dolgok mértékének az embert tekintette. Ezzel megkérdőjelezte az örök értékek létét, s azt

állította, hogy a törvények nem természeti, hanem emberek által alkotott, tehát megváltoztatható szabályok.

Kalliklésznél, Prótagorasz egyik követőjénél a törvény már az erősebb törvénye. Másrészt viszont a szofisták szerint az emberek egyenjogúnak születtek (ld. Prótagorasz Prométheusz-mítosza). E tanítások azt mutatják, hogy a szofisták az ember világban elfoglalt helyét képességeitől tették függővé. A kor az emberek érvényesülését erényeik különbözőségével magyarázta, ám a szofisták úgy vélekedtek, hogy ezek taníthatók és tanulhatók. Az athéni polgárokat pénzért tanították a „politikai jártasságra", az érvelés és a vitatkozás tudományára, kiváltva ezzel Szókratész bírálatát. A szofisták későbbi hírnevüket főként az érvelés tudományának – ami nagyon sokszor öncélú – magas szintre emelésével vívták ki. Tulajdonképpen velük kezdődik a rhétorika, a szónoklattan, mely csúcspontját a 4. században Démosztenész munkásságával érte el.

Történetírás

A történettudomány görög földön született meg. Első nagy alakja a Cicero által a „történetírás atyjá"-nak nevezett **Hérodotosz** (Kr. e. 484–405 k.) volt. Előtte a történetírás a szó szoros értelmében történetek megírását s időrendbe rendezését jelentette.

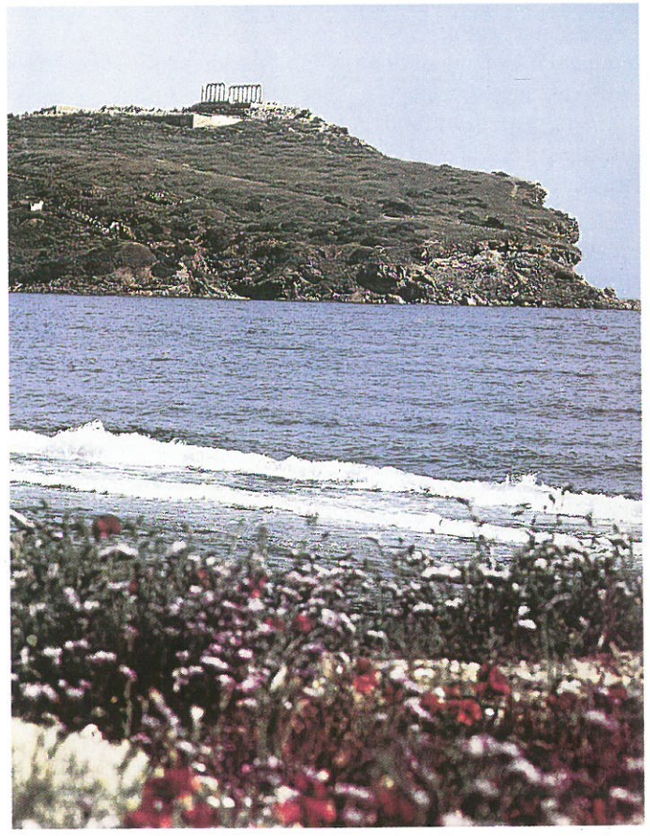

A szunioni Poszeidón-templom

A szerzők útleírásokból, legendákból, epikus hagyományból egyaránt merítettek. A történetírás a Kr. e. 5. század előtt épp olyan szerepet töltött be, mint korábban az eposz: igazolta egy-egy arisztokrata család, uralkodó származását és kiváltságos helyzetét. Ennek a történelemszemléletnek utolsó, jeles képviselője a milétoszi Hekataiosz volt.

Hérodotosz részben az ő nyomdokain haladt, mikor megírta ismert művét, **A görög–perzsa háborúk történetét.** A mű szemléletmódja azonban jelentősen eltér a korábbiakétól. Hérodotosz már következetesen elkülöníti egymástól a mítosz és a valóság világát. Szakít a homéroszi istenvilággal, s műve megírásakor egyértelműen az emberi eseményekre fordul a figyelme. Ezeket az eseményeket – sokszor a szereplőkön keresztül – igyekszik több szempontból megvilágítani. Utazásai lehetőséget nyújtottak neki arra, hogy különféle civilizációkat ismerhessen meg. Ezekhez soha nem közelít előítéletekkel, inkább másságukat hangsúlyozza. A másságot azonban jórészt felszínnek tartja. Pl. az egyiptomi istenvilág ismertetésénél nem mulasztja el megemlíteni, hogy ezek olyan istenek, mint a görögökéi, csak a nevük más.

Hérodotosz volt az első, aki megpróbálta felderíteni a történelem törvényszerűségeit. **Véleménye szerint a történelmet nem a fejlődés, hanem a körforgás jellemzi.** „...amelyek régen nagyok voltak, többnyire kicsinyek lettek" – fogalmazta meg végkövetkeztetését. Az egyiptomi és a méd állam bukásán keresztül jórészt e körforgás törvényszerűségeit kívánta bemutatni. A történetíró munkásságát a periklészi Athénban fejezte be. Periklésszel jó kapcsolatban állt, s állítólag a perzsákról alkotott véleményének is az az oka, hogy támogatta Periklész Spárta-ellenes, titokban perzsabarát politikáját.

Hérodotosz méltó követője volt a **peloponnészoszi háború** történetét megíró **Thuküdidész** (Kr. e. 460–400 k.). Művének központi kérdése az, hogy miért bukott meg Athén hatalma az 5. század végén. Az epikus és mítikus hagyományt Hérodotosszal ellentétben forrásként felhasználó könyvében a történelemnek a kortársak számára láthatatlan mozgatóerejét szeretné felderíteni. Ehhez a szórványosan előkerülő „régészeti anyagot" is figyelembe veszi. Nagy súlyt fektet az eseményeket jól jellemző beszédekre, ám ezeket többnyire rekonstruálva közli. Művének bevezetőjében (arkhaiologia) **feltételezi, hogy a történelem legfőbb mozgatója a szükségszerűség,** ami általában a hatalom kényszerítő erejében és a hatalomért való küzdelemben jelenik meg. A végzetet elkerülni nem lehet, beteljesedését késleltetni viszont igen. Thuküdidész éppen ebben látja Periklész érdemét.

A görög történetírás ezek után rohamos hanyatlásnak indult. Nemhogy meghaladni, de még elérni sem sikerült Thuküdidész színvonalát. A 4. században működő Xenophón (Kr. e. 430–354) kevés sikerrel próbálta meg folytatni a nagy elődd Görög történelmét. Legsikerültebb műve, az **Anabaszisz** is csupán egy igen érdekes leírás a tízezer zsoldos hazatéréséről. Xenophónnal fejeződött be a kortársként író történetírók sora. A későbbiekben a történelemmel foglalkozók figyelme elsősorban a régmúlt és ennek forrásai felé fordult. A hellenizmus korában pedig megszületett a kritikával kezelt forrásokra építő történetírás.